

ren? Uiteraard, en die nieuwe synthese bestaat volgens Asch uit de afwijzing van de oudere veronderstelling dat de nationale eenheid veroorzaakt zou zijn door een eenzijdig opgelegd vorstelijk absolutisme. Aannemelijk wordt gemaakt dat vorst en hoge adel in dit streven wederzijds van elkaar afhankelijk waren en nauw met elkaar samenwerkten. Edelen waren bereid om tegen gunstige condities – zoals erkenning van hun belangrijke maatschappelijke positie, verstrekking van voldoende eerbewijzen, voortreffelijke bestuurlijke en militaire posten en beloningen – de vorst loyaal te ondersteunen in diens nationale ambities.

Wat was nu het resultaat van de ‘transition’ die de adel in Europa tussen 1550 en 1700 doormaakte? Uit de afsluitende conclusie blijkt dat er ondanks belangrijke veranderingen eveneens sprake was van grote continuïteit. Na 150 pagina’s over verandering komt het als een verrassing dat Asch refereert aan de bekende paradox dat er veel veranderd moet worden om dezelfde maatschappelijke verhoudingen te handhaven. Daarbij blijkt het eindjaar van de studie eigenlijk een onjaar, een volkomen willekeurig gekozen tijdstip binnen de geschiedenis van de adel in Europa. Zo was de invloedrijke positie van de aristocratie in bestuur, leger en maatschappij dankzij aanpassingen eigenlijk ongebroken. Cultureel was de (Franse) aristocratie de onweerstaanbare trendsetter van (ook burgerlijk) Europa geworden.

In het betoog en in de veelheid aan literatuur is de Republiek der Verenigde Nederlanden slechts mondjesmaat aanwezig. In de Europese context behoorde de Nederlandse adel blijkbaar tot de periferie. Dat is misschien geen verkeerde zienswijze, maar lijkt wellicht ook gevoed te zijn door het ontbreken van vol-

waardige geschiedwerken over de adel in tijd van de Republiek. Er valt op dit terrein nationaal en internationaal nog een wereld te winnen. Asch’ boek biedt een fraai voorbeeld voor het schrijven van een adelsgeschiedenis in de tijd van de Republiek. De door Asch geformuleerde thema’s lenen zich goed voor een aan- en invulling vanuit de Lage Landen. Was de versnipperde Republiek niet Europa in miniatuur? De constitutionele gewestelijke verschillen, de aan- of afwezigheid van ridderschappen, de aantallen edelen per gewest, de relatie van de adel tot het Huis van Oranje en de adellijke deelname en positie in het leger bieden voldoende stof tot onderzoek.

Jean Streng

DUITSE ADEL EN NATIONAAL-SOCIALISME

Stephan Malinowski, *Vom König zum Führer. Deutscher Adel und Nationalsozialismus* (Frankfurt am Main: Fischer Tachenbuch Verlag, 2004, 660 p.)

Op 20 juli 1944 pleegde kolonel Claus Schenk Graf von Stauffenberg een aanslag op Hitler in een barak van het bunkercomplex Wolfschanze, het hoofdkwartier van de Führer in Oost-Pruisen. De door Von Stauffenberg onder een grote kaartentafel geplaatste tas met springstof explodeerde om 12.42 uur. Er vielen vier doden, maar Hitler kwam met de schrik vrij. Tot de kleine groep rond Von Stauffenberg die de aanslag had beraamd, behoorden veel hoge militairen uit de Pruisische adel.

Zonder op het grote aandeel van indivi-

dule edellieden bij deze mislukte aanslag af te willen dingen, weerlegt de historicus Stephan Malinowski in *Vom König zum Führer* overtuigend de idee dat ‘20 juli 1944’ de opstand was van de Duitse adel tegen de nazi-dictatuur. Het aantal edelen dat de Führer tot het bittere einde trouw bleef, was namelijk veel groter dan dat aan zijn val werkte. Zo leverde de groep van Pruisische families waaruit de aanslagplegers van 1944 stamden, al vóór januari 1933, en ook in de jaren daarna, tientallen loyale leden voor Hitlers NSDAP. Sterker nog, volgens Malinowski was de typische nazi-edelman afkomstig uit de ‘ostelbischen Kleinadel’, jong en manlijk, militaristisch, protestant én zonder eigen grondbezit. De studie van Malinowski heeft in Duitsland veel belangstelling gekregen en niet alleen onder historici. Terecht. Het boek heeft namelijk het beeld dat de Duitse adel ten diepste (met name qua geestesgesteldheid) buiten de ontwikkeling van het nationaal-socialisme stond, geheel afgestoofd. Wat nu bij Malinowski naar voren komt is dat er wel degelijk – om de bekende formule van Max Weber aan te halen – *Wahlverwandtschaft* bestond tussen (een groot deel van de Duitse) adel en nationaal-socialisme.

In zijn onderzoek gaat het Malinowski niet om een aanklacht tegen *de* Duitse adel. Hij legt uit dat *de* Duitse adel niet bestaat en dat er voor zijn onderzoeksoptzet onderscheid gemaakt moet worden tussen drie categorieën: ten eerste, de grote adel van ‘Grandseigneurs’, die in nauwe verbinding stond met het allerrijkste deel van de hoge burgerij (en daarmee een soort ‘samengestelde elite’ vormde); ten tweede, de kleine adel, praktisch maar vooral ook imaginair verbonden met land en natuur, qua mentaliteit zowel anti-grootburgelijk als anti-grootstedelijk

(met name anti-Berlijn), en met relatief weinig, of bedreigde, bezittingen; en ten slotte, het ‘adelsproletariaat’, zij die al in het geheel niet meer naar hun stand konden leven en buiten de adelskringen waren geraakt. Daarnaast onderscheidt de auteur regionale adelskringen, waarbij hij vooral het protestantse Oostelbische adelsmilieu plaatst tegenover de katholieke adelsculturen van Beieren en Westfalen. De adel van Beieren bleek zich het meest afzijdig te hebben gehouden van het nationaal-socialisme. En ook de atypische edellieden die zich in de Weimar Republiek als liberaal, sociaal-democraat en zelfs als communist ontpopten, komen in Malinowski’s boek ter sprake. Juist deze edellieden kregen in ‘eigen’ kring een speciale behandeling, dat wil zeggen zij zelf en hun kinderen werden niet meer gevraagd voor jachtpartij en bal of men sloot hen uit voor huwelijken of familieverbanden.

De grootste aandacht van Malinowski gaat uit naar de ‘Kleinadel’, die vrij heterogeen van samenstelling was maar in ideologisch en mentaal opzicht (dat is qua wereldbeeld en sleutelideeën) weer een opvallend homogeen karakter had. Juist de economische en sociale daling van deze kleine adel in de vroege twintigste eeuw, en vooral na de revolutie van 1918-1919, versterkte in deze categorie de zoektocht naar een eigen, nieuwbakken adelsidentiteit, waarbij ideeën als ‘Volksnähe’ en ‘Führertum’ werden gecultiveerd. Een voorbeeld van maatschappelijke daling: van de ruim 10.000 adellijke officieren in het Keizerrijk mocht na 1918 in de Republiek iets minder dan een tiende deel blijven in de sterk ingekrompen *Reichswehr*. Een en ander leidde tot het ontstaan van een habitus in deze kringen, waarin anti-burgerlijkheid en anti-semitisme sterk groeiden en met

elkaar verstrengeld raakten. Met dit soort vernieuwde zelf- en vijandbeelden dienden zich als bondgenoten in het zich verder moderniserende Duitsland vooral aan het kleinburgerdom, de boerenstand en de extreem-rechtse intelligentsia. Het nationaal-socialisme bood in ieder geval banen en, later, mogelijk nieuw grondbezit. Al kort na Hitlers machtsovername in 1933 was het aantal adellijke officieren in het leger al weer op 2300 gebracht. Daarna kwamen er ook in de SS en in de diplomatie vele posten vrij voor telgen uit roemruchte adellijke families.

Wat er in de kleine adel vooral na de revolutie van 1918-1919 gebeurde, was een radicaliseringsproces. Al in de late Keizertijd had men zich in deze adelscultuur afgezet tegen zowel de versmelting van (de grote, 'hogere') adel met de rijke grootburgerij als tegen keizer Wilhelm II zelf. De revolutie bracht de kleine adel in nog groter isolement en stimuleerde tegelijk de adelsfantasiën in dit milieu. Al in 1920 besloot de grootste adelsvereniging, de *Deutsche Adelsgenossenschaft* (die sterk werd gedragen door de kleine adel), een Ariër-artikel in de statuten op te nemen. Daarvoor, maar ook daarna, manifesteerden zich in deze vereniging grote spanningen tussen, grofweg, Zuid-Duitse en Oostelbische afdelingen. Samengevat: katholieke (kleine) adel was meer afkerig van militarisme en rassen-theorie dan protestantse (kleine) adel; en, niet te vergeten, de eerstgenoemde groep beschikte over een betere en stabielere materiële basis dan de andere. Bovendien bleef in katholieke kring vertrouwen in de ordening door kerk en monarchie aanwezig, terwijl onder de protestantse adel de roemloze vlucht van de keizer naar het neutrale Nederland als hoogverraad gold. Voor deze groep ontstond er een soort gezagsvacuum, naast een onmis-

kenbare hang naar oppergezag. Of zoals Malinowski schrijft: 'Je mehr die sozialen Grundlagen adliger Macht verloren gingen, desto lebhafter wurde die überall präsente Führerdebatte.'

Op dit vlak ligt ook de grote kracht van Malinowski's onderzoek: het laat zien dat al in de periode 1918-1933 de affiniteit van een groot deel van de adel met het nationaal-socialisme groeide en groeide. Zo was er in het jaar 1930 sprake van een massieve instroom van (in het bijzonder Oostelbische) adel in NSDAP, SA en SS. In dit verband spreekt Malinowski over zijn geschiedenis van adel en nationaal-socialisme als een 'fataal misverstand'. Het is een complex verhaal en ook een genuanceerd verhaal geworden, maar de strekking ervan is heel duidelijk. Wat een adellijke zelfoverschatting, meent de auteur, schuilt er in de bekende uitspraak van Franz von Papen, die in de zomer van 1932 zelf nog een hoofdzakelijk uit adellijke politici bestaand kabinet leidde en daarna de weg vrijmaakte voor het kanselierschap van Hitler, dat 'men' Hitler had aangetrokken had om orde op zaken te stellen. Dat zo'n groot deel van de Duitse adel al direct met Hitler mee ging marcheren en veroveren, kan zeker niet verklaard worden uit een systematisch en agressief anti-adelsbeleid dat na 1918 in de Republiek zou zijn uitgevoerd – dat beleid was er helemaal niet. Wat Malinowski verder opviel is dat de Duitse adel in het algemeen geen bijdrage heeft geleverd aan een sterke en brede stroming van politiek conservatisme in het Duitsland van de jaren 1920. Deze stroming had het nationaal-socialisme de wind uit de zeilen kunnen nemen.

Van nog wat grotere afstand bezien demonstreert Malinowski voorbeeldig hoe de samenhang tussen sociale neergang en de politieke radicalisering binnen de adel

van een moderne natiestaat onderzocht kan worden. Dat is met behulp van een heel scala van bronnen (van de documenten van overheden en adelsverenigingen tot en met het ontcijferen van codes die liggen opgesloten in autobiografie en *oral history*), maar vooral ook door adequate vragen te stellen en rivaliserende interpretaties tegen het licht te houden. Zo vindt Malinowski bijvoorbeeld het (klassieke) elite-perspectief (waarin de adel als een oude, conservatieve en machtige elite wordt beschouwd) niet relevant. Zijn onderzoek richt zich namelijk op een tamelijk heterogene ‘Verlierergruppe’, die vóór 1945 niet in staat was aansluiting te vinden op de komst van de moderne, industriële maatschappij. Wat in Duitsland met de adel gebeurde was een ambivalente ontwikkeling die zich, volgens Malinowski, het best in Bourdieu-terminen laat formuleren: het verlies van economisch en cultureel kapitaal leidde hier tot mateloze leidersaanspraken en een verbazingwekkende toename van symbolisch kapitaal. Maar deze bijzondere Duitse ontwikkeling kan ook literair verwoord worden. In zijn adelsroman *De tijgerkat* laat Di Lampedusa zijn adellijk hoofdpersoon zeggen dat er in de grote politiek heel andere tijden komen: ‘Wij waren de luipaarden, de leeuwen; onze plaats zal worden ingenomen door de kleine jakhalzen, de hyena’s.’ Malinowski, aan het einde van zijn boek: ‘Im deutschen Adel haben sich die “Leoparden” von den “Hyänen” nicht stillvoll distanziert, sondern sich um die Führerstellen in den Hyänen-Rudeln bemüht.’

Yme Kuiper

VAN WASSENAER: EEN VOORBEELD- DIGE ADELSGESCHIEDENIS?

H.M. Brokken, ed., *Heren van stand: Van Wassenaer 1200-2000. Achthonderd jaar Nederlandse adelsgeschiedenis*, Zoetermeer: Stichting Hollandse Historische Reeks, Uitgeverij Protocol, 2001, xii, 314, 12 p., ill.; J.C. Kort m.m.v. R.C. Hol, *Wassenaer, de oudste. Het archief van de familie Van Wassenaer van Duvenvoorde in Hollands archiefperspectief* (Hilversum: Verloren, 2002, 136 p., ill., met cd-rom ‘Inventaris van het archief van de familie Van Wassenaer van Duvenvoorde’, ’s-Gravenhage-Hilversum: Algemeen Rijksarchief en Verloren, 2002)

Het gebeurde tijdens de presentatie van het eerste deel in de reeks *Adelsgeschiedenis* te Leiden in 2001.¹ De dagvoorzitter Prof. Jkvr. Dr. J.M. van Winter haalde een laatmiddeleeuwse tekst aan die de leden van de toenmalige ridderschap aansprak als ‘afstammelingen van tuig en geboefte’. Een hartelijke, klaterende lach steeg op uit de bovenste collegebanken. Het was mevrouw L. baronesse van Wassenaer van Catwijk-Wiarda. Onder haar auspiciën, of juister: onder die van de Familiestichting Van Wassenaer, zouden in de volgende maanden twee werken verschijnen om te vieren dat ruim achthonderd jaar tevoren ‘Philippus de Wasnare’ voor het eerst met naam en toenaam in een overgeleverde authentieke akte was opgetreden. Het eerste gedenkboek, het prachtig verluchte *Heren van stand*, verscheen in 2001; het tweede, de inventaris van alle archieven van de Van Wassenaers in het Nationaal Archief te Den Haag met regesten en verwijzingen